

İSLÂM ÖNCESİ DÖNEMDE MEKKE İDARE SİSTEMİ VE SİYASETİNİN OLUŞUMU

*Adem APAK**

ÖZET

Milattan önce beşinci asırda kurulan Mekke, Arap yarımadasının en önemli dinî ve ticarî merkezidir. Uzun zaman Amalika, Cürhüm ve Huzaa gibi güney Arabistan kabileleri tarafından idare edildikten sonra, Hz. Peygamber'in dördüncü dedesi Kusay b. Kilab şehrin yeni idarecisi olmuştur. Kusay, kabilesi Kureyş'i Mekke'nin çeşitli bölgelerine yerleştirmiş, daha sonra şehrin ilk parlamentosu olan Dârunnedve'yi kurmuş ve Mekke yönetimiyle ilgili görevleri Kureyş boyları arasında paylaşmıştır. Onun ölümünden sonra, iki oğlu (Abdümenâf-Abduddâr) arasında Mekke ve Kabe idaresi konusundaki iktidar mücadelesi, kabileyi ikiye bölmüştür. Bölünme Hilfü'l-fudûl cemiyetinin kurulmasından sonra daha da derinleşmiştir. İslâm öncesi dönemde meydana bu bölünmeler, Kureyş kabilesi içindeki boyların İslâmiyet karşısında tavırlarının şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır.

SUMMARY

The Formation of Mecca's System of Administration and Policy in Pre-Islamic Period

Founded in the fifth century BC, Mecca was the most important religious and trading centre of Arabian Peninsula. Having been administrated by the Southern Arabian tribes, such as Amalika, Curhum and Khuzaa, for a long time, Kusayy b. Kilab, the fourth grandfather of the Prophet Muhammad, became the new leader of the city. Kusayy settled his tribe, Kuraysh, in different areas of Mecca. He then, established the first parliament (Dar-al-Nadwa), and divided the administration of Mecca among the Kuraysh clans. After Kusayy's death there arose a power struggle over the administration of Mecca and Kaba between his two son (Abd Manaf-Abd Addar) that divided the tribe. This division became deeper after the establishment of Hilf al-Fudul. These political divisions,

* Yard. Doç. Dr., U.Ü. İlâhiyat Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Dalı

which emerged in pre-Islamic period, played a determinate role in shaping the attitudes of clans within Kuraysh towards Islam.

GİRİŞ

H. Muhammed (sav), M. 610 yılında Mekke'de peygamberlik görevini üstlendikten sonra kavmini İslâm dinine davete başladı. Onun çağrısının ilk muhatapları, çoğunluğunu Kureyş kabilesinin oluşturduğu Mekke site devleti sakinleriydi. Bir kısım Mekke'li çağrıya olumlu cevap verirken, önemli bir kısmı ise -özellikle şehrin ileri gelenleri- tam tersi bir davranışta bulunarak, H. Peygamber'e (sav) ve ona inananlara karşı düşmanca tavır göstermek suretiyle İslâm'ın yayılmasını engellemeyi kendileri için öncelikli hedef olarak belirlediler. Onların böyle davranmalarının çeşitli nedenleri vardı; bunları dinî, iktisadî ve siyasî nedenler olarak üç başlık altında toplamak mümkündür.

Kabe'yi putlarla dolduran ve atalarının putperestlik inançlarına sıkı sıkıya bağlı olan Mekke müşrikleri, H. Peygamber'in tek Allah inancını benimseyip çok tanrıcılığı reddeden öğretilerine büyük tepki gösterdiler. Onların, tebliğe karşı çıkışlarındaki iktisadî kaygı da esasında dinî kaygıyla doğrudan ilgilidir. Kabe sebebiyle dinî merkez olan Mekke, yarımadanın dört bir yanından gelen ziyaretçilerle aynı zamanda bir ticaret merkezi haline geliyordu. Onlara göre şayet putperestlik inancı terkedilip Kabe putlardan temizlenecek olursa, insanların Mekke'ye gelme nedeni ortadan kalkacak, bu da Kureyş'in neredeyse tek gelir kaynağı olan ticaretin yok olması anlamına gelecekti.

Mekke'de H. Peygamber'in (sav) çağrısına karşı çıkılma sebepleri arasında en az dinî ve iktisadî kaygılar kadar siyasî kaygıların da rol oynadığı bir gerçektir. İslâm öncesi dönemde asırlar boyu devam eden genelde Kureyş kabileleri arasındaki siyasî gruplaşmalar, özeldede H. Peygamber'in (sav) kabilesi Haşimoğulları'na karşı çeşitli nedenlerle duyulan rekabet veya düşmanlık hisleri, Mekke kabilelerinin İslâm karşısında müsbet veya menfî tavır belirlemelerinde önemli rol oynamıştır¹. Bu nedenle H. Peygamber'in (sav) tebliği dönemi ve sonrasında meydana gelen tarihî hadiseler değerlendirilirken, mutlaka İslâm öncesi (Cahiliye çağı) siyasî hadiselerinin tasvir ve tetkik edilmesi gerekmektedir. Çalışmamız bu alanda yapılan ilmi faaliyetlere ve İslâmiyet sonrası ortaya çıkan hadiselerin arka planının (back ground) tesbitine bir katkı sağlanması amacıyla hazırlanmıştır. Araştırmanın başlangıcında İslâm öncesi Arap toplumunun siyasî hayatı genel olarak ele alınacak, ardından Mekke merkeze alınarak, şehrin siyasî tarihinden, oluşturulan idarî müesseselerden bahsedilecek, nihayet Mekke site devletinin esas kurucusu olan Kusay b. Kilab'tan sonra ortaya çıkan

¹ Kapar, M. Ali, "H. Muhammed'in Müşriklerle Münasebeti", İstanbul 1987, s. 113-119. Ayrıca bk. Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, I-IV, İstanbul 1986, I, 92-93

siyasî oluşumlar ve bunların sebepleri üzerinde durulacak, kısacası tebliğ önceki Mekke'nin siyasî bir panoraması çıkarılmaya çalışılacaktır.

İslâm öncesi Arap toplum yapısının esasını aynı atadan gelmiş olan ferlerin oluşturduğu kabileler teşkil ediyordu. Bununla birlikte kabileler veya tek tek fertler kan bağı olmasa da hilf (anlaşma), civar (himaye) ve velâ yoluyla resmen akrabalık bağı kurabiliyorlardı. Her kabile eşit hak sahipleri arasından seçilen (primus inter pares= eşitler arasında birinci) reisler tarafından idare ediliyordu. Kabile reisi bir kral² gibi mutlak otoriteye sahip değildi, emretmekten ziyade, istişare sonucunda karar alan ve anlaşmazlıklar meydana geldiğinde hakemlik yapan kişi konumundaydı. Reis (şeyh) kabile toplantısını yönetiyor, diğer kabilelerle ilişkilerde soyunu temsil ediyordu. Savaş ilan ve idare etmek, barış anlaşması yapmak, diyet ödemek, gelen misafirleri karşılamak ve ağırlamak gibi görevler de şeyh tarafından ifâ ediliyordu³.

Bedevî hayatta kabileler topluluğunu temsil eden kabile meclisinin yerine yerleşik hayatta (hadarîlik) mele⁴ denilen bir danışma meclisi ihdas edilmiştir. Mesela, Mekke'de kabile reislerinden oluşan mele` Kusay b. Kilab'ın inşa ettiği Dârunnedve adı verilen Mekke parlamentosunda toplanmış ve Kureş kabilesiyle ilgili en yetkili kararları almıştır⁵.

Araplarda toplum düzeninin esasını, ferleri aileye, aileleri de kabileye bağlayan kabile ruhu asabiyet oluşturur. Asabiyet kişinin dar anlamıyla baba tarafından akrabasını, genel anlamıyla da kabilesini desteklemesi, her durumda kabilesi adına hareket etmesi duygusudur. Çöl şartlarında düzenli merkezî bir devlet teşkilatı ve sistemli bir hukuk organizasyonundan mahrum olan Arap toplumunda, bir ferдин veya kabilenin başkaları tarafından saldırıya uğramasını engelleyen, bir

² Krallık yönetimi daha önce Mekke'de uygulanmak istenmiş, fakat Arap düşüncesi bu tür yönetim modelini kesinlikle reddetmiştir: Bizans imparatoru Jünstinyen, Kureys'in Esed koluna mensup olan ve hristiyanlığı kabul eden Osman b. Huveyris'e taç giydirip onu kendisine bağlı olarak Mekke kralı ilan etmiştir. Jünstinyen'in mektubuyla Mekke'ye gelen Osman b. Huveyris bizzat kendi ailesi tarafından tasvip görmemiş ve Mekke'nin bir kral tarafından yönetilemeyeceği ifade edilerek Bizans kralının teşebbüsü sonuçsuz bırakılmıştır. İbn Hişam, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I-V, (thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî), Kahire 1987, I, 253; Süheylî, *Ravdu'l-Unuf*, I-VII, (thk. Abdurrahman Vekil), I-VII, Kahire 1967, II, 394; Cevad Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, I-X, Beyrut 1993, IV, 92-93

³ Watt, W. Montgomery, *Hiz. Muhammed'in Mekke'si*, (trc. M. Akif Ersin), Ankara 1995, s. 38, 40-42; Sarıçam, İbrahim, *İslâm'ın Doğuşunun Tarihi Şartları*, İslâm ve Demokrasi Sempozyumu, Ankara 1999, s. 11-12

⁴ Mele` hakkında bk. Çelik, İbrahim, *Kur'an'da Mele'*, (Basılmamış doktora tezi), Bursa 1981, s. 92-140

⁵ Sarıçam, s. 11-12

saldırının meydana gelmesi sonucunda bunun tazminini sağlayan en önemli unsur asabiyettir. Asabiyet düşüncesi Arap toplumunda güvenliğin sigortası olarak kabul edilmekle birlikte, aynı zamanda küçük çatışmaların büyük kabile savaşlarına dönüşmesinin de çokça sebebi olabilmektedir. Bu nedenle cahiliye hayatı yıllar süren yıkıcı kabile savaşlarına sahne olmuştur⁶.

Asabiyet bağı ile kabileye mensubiyet kazanan fertler, kabile içinde son derece serbest düşünme ve hareket etme hürriyetine sahipken, kabile harici faaliyetleri konusunda -ferdiyetçilik ortadan kalktığı için- özgürlüklerini yitirerek kabile ile özdeş kabul edilmektedir. Kabilesi ile ters düşen, kabile iradesi dışında hareket eden üyenin üzerinden çöl güvenlik sisteminin adı olan "himaye" kaldırılmakta, soyuyla bütün bağı kesilmektedir ki, bu da bir arabın karşılaşılabileceği en büyük felakettir⁷. Bu nedenle bir ferdin toplumda güven içinde hayatını devam ettirebilmesi için, kabilesinin dış politikasına uymaktan başka alternatifi bulunmamaktadır.

A. BAŞLANGICINDAN SİTE DEVLETİNİN KURULUŞUNA KADAR MEKKE

Hicaz⁸, Arap yarımadasında Necid yaylalarıyla sahildeki Tihâme ovaları arasındaki coğrafi bölgenin adıdır. Hicaz'ın en önemli şehirleri Mekke, Medine ve Taif'tir⁹. Yarımada'nın ticarî ve dinî merkezi Mekke'dir¹⁰. Cidde'ye yaklaşık 45 km. uzaklıkta bulunan şehir, mö. v. yüzyılın ortalarında kurak, dar, uzun bir vadide ve Zemzem kuyusunun yanında kurulmuştur¹¹. Mekke'yi diğer şehirlerden ayıran ve onlardan daha üstün hale getiren özellik, yeryüzünün ilk mabedi olan Kâbe'nin

⁶ Dayf, Şevki, *el-Asru'l-cahilî*, Kahire 1960, s. 62; Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, Kahire 1975, s. 9; Aselî, Bessam, *Amr b. el-Âs*, Beyrut 1991, s. 123

⁷ Dayf, Şevki, s. 62; Özeydin, Abdülkerim, "Arap", DİA, III, 321; Çağrırcı, Mustafa, "Asabiyet", DİA, III, 453; İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, (trc. Selahattin Ayaz), İstanbul 1991, s. 84-85

⁸ bk. "Hicaz", İA, V (I), 472-473; De Goje, M. J., "Arabistan", İA, I, 472-479; Büyükcoşkun, Kudret, "Arabistan", DİA, III, 248-249

⁹ Hitti, Philip, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, I-V, (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1980, I, 154; Çağatay, Neş'et, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara 1971, s. 81; Watt, Montgomery, *H. Muhammed Mekke'de*, (trc. Rami Ayas-Emrullah Yüksel), Ankara 1986, s. 10; Algül, I, 75

¹⁰ Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, I-V, Beyrut 1975, V, 181-188; Lammens, H. L., "Mekke", İA, VII, 630-636

¹¹ Hasan, Hasan İbrahim, *İslâm Tarihi*, I-X, (trc. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş), İstanbul 1996, I, 64

burada bulunmasıdır¹². Hz. İbrahim, oğlu İsmail ile hanımı Hacer'i getirip bıraktığı Mekke'de daha sonra Kâbe'yi inşa ederek şehri tevhid inancının merkezi haline getirmiştir. Kâbe-i Muazzama sebebiyle Mekke, İslâm'dan önceki dönemlerde de şöhret kazanmış ve burada yaşayan insanlar, bütün Araplar'dan saygı görmüşlerdir. Bu nedenle Arap kabileleri, itibar kazanmak ve Kâbe yönetimini ele geçirmek için büyük mücadelelere, hatta savaflara girişmişlerdir¹³.

Mekke'nin ilk halkı Yemen asıllı Amalika¹⁴ kabilesidir. Daha sonra yine güneyden gelen Cürhüm¹⁵ kabilesi, Hacer ve Hz. İsmail'in izniyle burayı yurt edinmiş, Hz. İsmail de reisleri Mudad'ın kızı Seyyide ile evlenerek onlarla akrabalık kurmuştur¹⁶.

Hız. İsmail, Cürhümlüler döneminde bir peygamber olarak Kâbe ve hac işlerini idare etti. Kendisinden sonra bu görevi on iki oğlundan biri olan Nabit b. İsmail yerine getirdi. Nabit'ten sonra ise Kâbe hizmeti Cürhümlü Mudad b. Amr ile Katura'nın lideri oldukları iki ailenin eline geçti. Bu iki aileden Mudad, Mekke'nin yukarı kısmına, Katura ise aşağı kısmına yerleşerek şehri idare ettiler. Zamanla aileler anlaşmazlığa düşünce aralarında çatışmalar meydana geldi. Neticede Hz. İsmail'in soyu tarafından da desteklenen Mudad Mekke'nin tek idarecisi oldu¹⁷. İsmailoğulları, Cürhümlüler'in hakim oldukları dönemlerde Mekke'de yaşamışlar, çoğalmışlar ve İsmailîler, Adnanîler, Maaddîler veya Nizarîler adlarıyla anılan bir topluluk meydana getirmişlerdir. Yüzyıllar sonra peygamber olarak gönderilecek olan Hz. Muhammed'in (sav)

¹² Bu husus Kur'an'da şöyle ifade edilmektedir: "Doğrusu insanlar için yeryüzünde kurulan ilk ev, Mekke'de bulunan, âlemlere doğru yolu gösteren Kâbe'dir. Orada apaçık deliller vardır; İbrahim'in makamı vardır; kim oraya girerse, güvenlik içinde olur; oraya yol bulabilen insana Allah için Kâbe'yi haccetmesi gerekir. Kim inkâr ederse bilsin ki, doğrusu Allah âlemlerden müstağnidir" (Âl-i İmrân 3/ 96-97)

¹³ Aclânî, Münir, *'Abkariyyetü'l-İslâm fi'l-usulî'l-hüküm*, Beyrut 1988, s. 28

¹⁴ Amalikalılar; Tasm, Cadis ve Semud kavimleriyle aynı menşeden gelen Arap kabilelerindendirler. Seligsohun, M., *"Amalik"*, İA, I, 392; Erdem, Sargon, *"Amalika"*, DİA, II, 556-558

¹⁵ Cürhümlüler de Amalika, Ad ve Semud gibi eski Arap kabilelerdendirler. Buhl, Fr., *"Cürhüm"*, İA, III, 248

¹⁶ İbn Hişam, I, 19. Hz. İsmail'in bu kadından önce, Hara bint. Sa'd b. Avf ile evlendiği ve daha sonra onu boşayıp Seyyide ile evlendiği şeklinde rivayetler de mevcuttur. bk. Taberî, *Tarihu'l-ümem ve'l-mülûk*, I-XI, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Beyrut ts., (Dâru Süveydân), I, 252; Çağatay, s. 84-85; Sa'd, Zağlul, Hz. İsmail'in üç Cürhümlü kadınla evlendiğini bildirmektedir. bk. Sa'd Zağlul, *Fî Tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, Beyrut ts., (Dâru Nehdati'l-Arabiyye), s. 238.

¹⁷ İbn Hişam, I, 130-131

ceddi olan Kureyş kabilesi de, Hz. İsmail'in Cürhümlü kadınlarla evlenmesinden meydana gelen bir soydan neş'et etmiştir¹⁸.

Cürhümlüler'in Mekke hakimiyetine son verenler, yine kendileri gibi Yemen asıllı bir kabile olan Huzaalılar'dır¹⁹. Güneyden ayrılıp Kuzey Arabistan'a göç eden Huzaalılar, uygun bir yerleşim yeri buluncaya kadar Harem civarında kalmak için Cürhümlüler'den müsaade istediler. Talepleri kabul edilmeyince de iki kabile arasında çatışma meydana geldi. Savaş neticesinde Huzaalılar, Cürhümlüler'i kesin bir mağlubiyete uğratarak Mekke'nin yeni hakimi oldular²⁰. Savaştan sonra Huzaalılar, kendileriyle Cürhümlüler arasındaki mücadeleye katılmayıp tarafsız kalan İsmailoğulları'na dokunmadılar ve onların kendileriyle birlikte Mekke'de kalmalarına izin verdiler²¹.

Huzaalılar dönemi Mekke'sinde en önemli değişiklik, Kâbe'ye putların sokulması olmuştur. Huzaalılar'ın reisi Amr b. Luhay²², ticaret amacıyla gittiği Şam bölgesinde yaşayan Amalikalılar'ın putlara taptıklarını gördüğünde, niçin böyle yaptıklarını sordu. Amalikalılar, putlardan yardım istediklerini onların da kendilerine yardım ettiklerini söylediler. Bunun üzerine Amr, oradan aldığı Hübel isimli putu Kâbe'ye getirerek halkına buna tapınmalarını emretti²³. Amr b. Luhay'ın başlattığı putperestlik hareketi, Kâbe'nin başka putlarla doldurulmasının ilk adımı oldu. Tevhid inancını zedeleyen bu şirk geleneği, ancak Hz. Peygamber'in (sav) Mekke'yi fethetmesiyle ortadan kaldırılabilirdi.

B. MEKKE'DE KUREYŞ HAKİMİYETİ VE SİTE DEVLETİNİN KURULUŞU

Mekke'nin idaresi Huzaalılar'dan sonra Kureyş'in²⁴ eline geçti. Tarihçiler, Kureyş kabilesinin Kinâneoğulları'ndan²⁵ olduğu konusunda ittifak halindedirler. Kinâne'nin nesebi, Adnan'a, onun nesebi de Hz.

¹⁸ Çağatay, s. 84-85

¹⁹ Huzaalılar, bir Güney Arabistan kabilesi olup, Ezd kabilesinin bir kolunu oluşturmaktadırlar. Krenkow, F., "Huzaa", İA, V (I), 662-63; Önkal, Ahmet, "Huzâa", DİA, XVIII, 431-433

²⁰ İbn Hişam, I, 132

²¹ Çağatay, s. 86; Fayda, Mustafa, *Halid b. Velid*, İstanbul 1990, s. 23-24

²² Seligsohun, M., "Amr b. Luhay", İA, I, 414; Özaydın, Abdülkerim, "Amr b. Luhay", DİA, III, 87-88

²³ İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, (trc. Beyza Düşüngen), Ankara 1969, s. 29; İbn Hişam, I, 94-95; Âlûsî, *Bulûğu'l-ereb fi ma'rifeti ahvâli'l-Arab*, I-III, (şrh. ve tsh. Muhammed Behcet el-Eserî) Beyrut ts. (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye), II, 200-201; Cevad Ali, IV, 14

²⁴ Lammens, H.L., "Kureyş", İA, VII, 1014-1019

²⁵ Kinaneoğulları: Kureyş ve dolayısıyla Hz. Peygamber'in mensup olduğu büyük bir Arap kabilesidir. Krenkow, F., "Kinane", İA, VI, 810-811

İsmail'e ulaşır²⁶. Kureyş isminin, Hz. Peygamber'in (sav) onuncu dedesi Fihr'e nisbet edildiği ve bu soyun Fihr'den önce Kinânî olarak anıldığını temel kaynaklarımız bize aktarmaktadır²⁷. Kureyşliler, büyük Kinâne köküne bağlanan bütün kabileler arasında en az varlıklı kolu teşkil ediyorlardı²⁸. Mekke'yi çevreleyen çıplak dağlar arasında yaşayan Kureyşliler, Mekke tüccarlarına develerini kiralayıp kervanlara kılavuzluk ederek Mekke ticaretinde dolaylı rol oynuyorlardı²⁹.

Mekke'yi, Huzaa idaresinden kurtaran ve dağınık halde yaşayan Kureyş soyunu bir araya getiren, başka bir ifadeyle Kureyş'i bedevîlikten hadarîliğe getiren kişi, Hz. Peygamber'in (sav) dedesi Abdülmuttalib'den yukarıya doğru dördüncü sırada cedit olan Kusay b. Kilâb'dır³⁰. Kusay, daha küçük yaşta iken babası Kilâb vefat etmişti. Kudaa kabilesine mensup olan Rabia b. Haram, hac niyetiyle Mekke'ye geldiğinde, Kusay'ın annesi Fatıma bint. Sa'd b. Seyel ile evlenerek yeni eşi ve oğlu Kusay'la birlikte kendi kabilesi Benî Uzre'nin³¹ yurduna döndü. Üvey babasının yanında büyüyen Kusay, daha sonra annesinden gerçek babasının Kureyşli bir asil olduğunu öğrenince Kudaalı hacılarıyla birlikte Mekke'ye geldi. Şehre geldikten sonra şehrin idaresini elinde bulunduran Huzaalılar'ın lideri Hüleyl'in kızı Hubbâ ile

²⁶ İbn Hişam, I, 14-16

²⁷ İbn Hişam, I, 14; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I-VIII, Beyrut ts. (Dâru's-Sâdır), I, 55; Belâzurî, *Ensâbu'l-eşraf*, I, (thk. Muhammed Hamidullah), Jerusalem 1963, I, 39; Cevad Ali, IV, 19-26. Kureyş isminin Fihr'e, hatta ondan önce de Nadr b. Kinâne'ye verildiği rivayeti kaynaklarda yer almaktadır. Dağınık halde bulunan Kureyş'i Mekke'de topladığından dolayı, Kusay'a da Kureyş denmiştir. (bk. İbn Sa'd, I, 72). Ancak rivayetlerin genelinde Kureyş isminin, Fihr b. Malik'e verildiği hususu ağırlık kazanmaktadır. Günümüz tarihçileri de bu ismin Fihr ile başladığı fikrini benimsemektedirler. bk. Mahmud Es'ad, *Tarih-i Din-i İslâm*, (sad. A. Lütfi Kazancı-Osman Kazancı), İstanbul 1983, s. 92; Watt, s. 14; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I-II, (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1991, I, 31; Fayda, s. 90. Kureyş kelimesinin ne anlama geldiği hususunda 20 değişik rivayet vardır. Bu konuda geniş bilgi için bk. Cevad Ali, IV, 21-26, ayrıca bk. Zebidî, Seyyid Muhammed Murtaza, *Tâcu'l-arûs*, I-X, Beyrut ts. (Dâru Sâdır), IV, 377; Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Haşimî İlişkileri*, Ankara 1997, s. 33-35

²⁸ Lammens, H.L., "Mekke", İA, VII, 631

²⁹ Sa'd Zağlul, s. 286

³⁰ Vida, G. Levi Della, "Kusay", İA, VII, 1028-1030; Lammens, H. L., "Kureyş", İA, VII, 1019

³¹ Benî Uzre: Yemen menşeli ve Kudaalılar'ın büyük alt koluna mensup bir Arap kabilesidir. Vida, G. Levi Della, "Uzre", İA, XIII, 89-90

evlendi. Kusay'ın Hubbâ'dan; Abdüddâr, Abdümenâf, Abdülzazzâ ve Abd isminde oğulları oldu³².

Huzaa kabilesinin reisi Hüleyl hastalanıp vazifelerini yapamaz duruma gelince, Kâbe'nin anahtarını kızı Hubbâ'ya verdi. Hubbâ da emaneti eşi Kusay'a devretmek istedi. Kâbe anahtarının ellerinden çıkmasının, Mekke idaresininin de kaybedilmesi anlamına geleceğini bilen Huzaalılar, Hüleyl'in bu tasarrufuna karşı çıkarak anahtarı Hubbâ'nın elinden aldılar³³.

Hem kayın pederinin vasiyetini yerine getirmek, hem de idareyi Huzaalılar'dan almak isteyen Kusay, derhal diplomatik destek arayışına girdi. Önce kabilesi Kureyşliler'le görüşmeler yaptı. Benî Kinâne'den de ittifak sözü aldıktan sonra Uzreoğulları'ndan ana bir kardeşi Rizah b. Rabia'dan yardım istedi³⁴. Buna karşılık Huzaalılar da, Benî Bekir'le³⁵ bir araya geldiler. Böylece Huzaa-Cürhüm mücadelesinden sonra Mekke yönetimini ele geçirme amacına yönelik olarak ikinci büyük savaş başladı. Çarpışmalarda her iki taraf da büyük zayıf verdi. Durumun vahametini gören tarafsız Arap kabileleri harekete geçerek çarpışmaların sona erdirilmesini sağladılar ve her iki grubu bir hakeme gitmeye ikna ettiler. Ya'mur b. Avf b. Ka'b³⁶ adındaki hakem, Kusay'ın Kabe'yi yönetmeye Huzaalılar'dan daha fazla hak sahibi olduğuna karar verdi. Bunun neticesi olarak Mekke idaresi Kusay'a bırakılırken, Huzaalılar da şehirden uzaklaştırıldılar³⁷. Kusay'ın Mekke yönetimini

³² İbn Hişam, I, 136-137; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I-II, (thk. Rüşdi Salih Melhas), Mekke 1965, I, 104; İbn Kuteybe, *Kitabu'l-Meârif*, Beyrut 1970, s. 32; Belâzurî, *Ensâbü'l-eshrâf*, I,(thk. Muhammed Hamidullah), V, (Goiten SDF), Jarusalem 1963, I, 49; Ya'kûbî, *Tarih*, I-II, Beyrut 1960, I, 337-338; Taberî, II, 182; Süheylî, II, 33; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, I-IX, Beyrut 1986, II, 11; İbn Haldun, *Kitabu'l-İber*, I-V, Beyrut 1971, II. 1.ks. s. 334; Mahmud Es'ad, s. 111; Hamidullah, I, 31-32; Cevad Ali, IV, 38. Kusay'ın dört oğlundan başka Timur ve Berre isminde iki kızının olduğu da rivayet edilmektedir. bk. İbn Hişam, I, 24; Taberî, II, 225

³³ İbn Sa'd, I, 68; Ezrakî, I, 105; Taberî, II, 255; İbnü'l-Esîr, II, 12; İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, (thk. Mustafa Abdulvahid), Kahire 1964, I, 94

³⁴ İbn Hişam, I, 137; Ezrakî, 105; İbn Sa'd, I, 68; Taberî, II, 256; İbnü'l-Esîr, II, 12; İbn Haldun, II.1.ks. s.334; Çağatay, s. 88; Sa'd Zağlul, s. 287

³⁵ Bekir b. Vâil, Maaddî, (İsmailî) zümresine mensup büyük bir Arap kabilesidir. Sehleifer, J., "*Bekir*", İA, II, 454-458

³⁶ İbnü'l-Esîr, bu ismi Amr b. Avf olarak vermektedir, bk. *el-Kâmil*, II, 12. Ayrıca bk. İbn Sa'd, I, 69; Cevad Ali, IV, 42-43

³⁷ İbn Hişam, I, 137; Ezrakî, I, 107; İbn Sa'd, I, 69; Ya'kûbî, I, 238; Taberî, II, 258; İbn Kesîr, I, 96-97; Köksal, Asım, *İslâm Tarihi*, I-X, İstanbul 1987, I, 76; Sa'd, Zağlul, s. 287. Kusay'ın Kâbe ve Mekke yönetimini ele geçirmesi meselesinde yukarıda zikrettiğimiz bilginin dışında çok farklı rivayetler de tarih kitaplarında yer almaktadır. Bunlardan biri şöyledir; Hüleyl hastalandığında Kâbe anahtarını kızı

üstlenmesi, Huzaa egemenliğinin sonu, Kureys egemenliğinin başlangıcı oldu³⁸. Bu iktidar değişikliği, Hz. Peygamber'in (sav) doğumundan yaklaşık 100 yıl kadar öncesine tekabül etmektedir³⁹.

Mekke idaresini ele geçiren Kusay, Mekke vadilerinde dağınık halde yaşayan⁴⁰ kabilesini bir araya topladı. Bundan dolayı

Hubbâ'ya verdi. Hubbâ da bu yükü kaldıramayacağını söyleyince bu sefer Huleyl, anahtarı oğlu Ebû Gubşan'a devretti. Taif'te düzenlenen bir içki aleminde Kusay, onu sarhoş ederek, şahitlerin huzurunda bir tulum şarap karşılığında Kâbe'nin anahtarını elinden aldı. (Taberî, II, 256; İbnü'l-Esîr, II, 11-12; Çağatay, s. 90; Mahmud Es'ad, s. 112.) Bu duruma razı olmayan Huzaalılar, Kusay'dan Kâbe anahtarını geri almak için harekete geçtiler ve iki grup arasında savaş meydana geldi. Taraflar daha sonra sulha çağrılarak hakeme gitmeye karar verdiler. Hakem de Kusay lehine karar verdi. Bu olay neticesi, "Ebû Gubşan'dan daha ziyankâr" ifadesi, ahmaklık ve pişmanlık konusunda darb-ı mesel olmuştur. (İbnü'l-Esîr, II 12; Heykel, M. Hüseyin, *Muhammed Mustafa*, (çev. Ö. Rıza Doğrul), İstanbul 1948, s. 84-85; Çağatay, s. 90). Kanaatimizce bu rivayetin, Kâbe anahtarının bir tulum şarapla alınması kısmı zayıf olsa gerektir. Çünkü Mekke idaresi ve Kâbe yöneticiliği gibi önemli bir vazifenin, içki meclisinde el değiştirmesi pek makul görünmemektedir. Kusay'ın da Kâbe yöneticiliğini bir aldatma yoluyla ele geçirmesine mutlaka diğer kabileler karşı çıkacaklar, sarhoş bir kişinin aldatılması sonucunda ele geçecek bir iktidar için, Kusay'la ittifaka yanaşmayacaklardır. Ayrıca, tayin edilen hakemin de, onun sarhoş arkadaşını kandırarak hakkını elinden almasına onay vermesi ve Kusay'ı bu konuda haklı bulması pek inandırıcı gelmemektedir. Belki bu haber, Kusay'ın Mekke iktidarını şaibeli göstermek isteyen muhalifleri tarafından uydurulmuş olabilir. Kusay'ın Kâbe mütevelliliğini ele geçirmesi hakkında İbn Düreyd'in yaptığı başka bir rivayette ise şöyle denilmektedir; Huleyl, Kâbe anahtarını kızı Hubbâ'ya verdi, o da bu görevi kocasına devretti. Böylece Mekke yönetimi Huzaalılar'dan Kusay'a geçmiş oldu. (bk. Cevad Ali, IV, 43). Bu rivayet de pek akla uygun görünmemektedir. Kâbe anahtarının Hubbâ'dan Kusay'a geçmesi, basit bir görev devri değildir. Çünkü Kâbe anahtarı, aynı zamanda Mekke idaresinin sembolüdür. Böyle olunca, anahtarın Kusay'a geçmesi, yaklaşık üç asır (Çağatay, s. 89) süren Huzaa idaresinin sonu anlamına gelecektir. Hiç bir kabilenin bu imtiyazı bir başkasına gönüllü devretmesi mümkün değildir. Nitekim, Huzaalılar, Mekke'yi Cürhümlüler'den savaş yoluyla ele geçirmişlerdi ve ancak bir savaş neticesinde bırakırlardı. Bu nedenle, Mekke'deki idare değişikliğinin herhangi bir mücadele olmadan gerçekleşmesi pek kabul edilir gelmemektedir. Bu konuda daha farklı rivayetler için, bk. Cevad Ali, IV, 43-45

³⁸ Çağatay, s. 89

³⁹ Lammens, H.L., "Kureys", İA, VI, 1015

⁴⁰ Lammens, H. L., "Kureys", İA, VI, 1014; Watt, s. 12

Kureyşliler, ona Mücemmi (toplayan) adını vermişlerdir⁴¹. Önce Cürhümlüler, daha sonra da Huzaalılar'ın idaresi altında uzun yıllar tebea durumunda kalan Kureyşliler, Kusay sayesinde Arap siyaset sahnesine çıkmış oldular⁴².

Kusay, kabilesini Mekke'de bir araya getirmek amacıyla Harem bölgesini Kureyş'in muhtelif boylarına taksim etti. Önce Ka'b b. Lüey'in kolları olan Kureyşliler'i, Batha vadisine yerleştirdi. Bu sebepten onlara Abtahî, Bitahî veya Kureyş el-Bitah adı verilmiştir. Bunlar, Kureyş'in en zengin ve soylularıydılar. Geri kalan Kureyşliler ise, Mekke'nin dış mahallelerinde ve şehri kuşatan boğazlar arasında iskân edildiler. Kureyş el-Bitah'a göre daha az itibarlı olan bu gruba da Kureyş ez-Zevâhir adı verilmiştir. Kusay'ın büyük babası Ka'b'ın soyundan gelenlerin tamamı Kureyş el-Bitah içinde yer almaktadır⁴³.

Kusay, Kureyş'i iskân bölgelerine yerleştirdikten sonra, Mekke'nin idare merkezi olan Dârünnedve'yi inşa etti⁴⁴. Bu bina aynı zamanda Kusay'ın evi idi⁴⁵. Mekke'nin önemli kararları Dârünnedve'de alınır, savaşa gidecek askerler buradan uğurlanır, başka kabile veya devletlere gönderilecek elçiler buradan yola çıkarılır, izdivaclar da yine aynı burada ilân edilirdi⁴⁶.

Kusay b. Kilab daha önce Huzaalılar tarafında yürütülmüş olan Kâbe görevlerini yetkisine aldı. Hicâbe (Kabe perdedarlığı), Kıyâde (Kumandanlık), Nedve (Meclis başkanlığı), Sikâye (Hacılara su sağlama) ve Rifâde (Hacılara yiyecek sağlama) gibi önemli görevleri bizzat kendisi üstlenirken, ikinci derecede önemli görevleri ise eski

⁴¹ İbn Hişam, I, 144; Ezrakî, s. 107; İbn S'ad, I, 71; Taberî, II, 256; İbnü'l-Esîr, II, 12; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, I-XIV, Beyrut-Riyad ts. (Mektebetü'l-Meârif-Mektebetü'n-Nasr), II, 207; Çağatay, s. 90; Şiblî, Mevlana, *Asr-ı Saâdet*, I-V, (çev. Ö. Rıza Doğrul, nşr. O. Zeki Mollamehmedoğlu), İstanbul 1977, I, 122; Algül, I, 115; Cevad Ali, IV, 245

⁴² Ferruh Ömer, *Tarihu Sadri'l-İslâm ve'd-devleti'l-Emeviyye*, Beyrut 1976, s. 46

⁴³ Belâzurî, I, 39-40; İbnü'l-Esîr, II, 13; İbn Kesîr, II, 207; Watt, s. 12; Ferruh, Ömer, s. 76; Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cemu kabâili'l-Arab*, I-V, Beyrut 1982, III, 984; Kureyş-i bitah ve zevahir hakkında daha geniş bilgi için, bk. Cevad Ali, IV, 27-29

⁴⁴ Mekke'de ilk inşa edilen bina burası olup, insanlar, daha sonra onun etrafında evler yapmaya başlamışlardır. Cevad Ali, VI, 50

⁴⁵ İbn Kesîr, I, 97

⁴⁶ İbn Hişam, I, 44, Ezrakî, I, 109; Taberî, II, 258; İbnü'l-Esîr, II, 12; İbn Kesîr, I, 97; Weir, T.A., "*Dârünnedve*", İA, II, 492-493; Hamidullah, II, 581; Kasımî, Zafir, *Nizamü'l-hüküm fi's-ser'iyye ve't-tarihi'l-İslâmiyye*, Beyrut 1990, s. 19-29; Aclânî, Münir, s. 27-28; Talas, Muhammed Es'ad, *Tarihu'l-Arab*, I-II Beyrut ts. (Dâru'l-Endelüs), I, 1.cüz, s.72-80; Sa'd Zağlul, s. 288-289; Fiğlalı, E. Ruhi, "*Dârünnedve*", DİA, VIII, 555-556

sahiplerine bıraktı⁴⁷. Tüm bu faaliyetleri dikkate alındığında onu, Mekke şehir devletinin gerçek kurucusu olarak kabul etmek mümkündür⁴⁸.

Kusay; Kıyâde, Livâ, Hicâbe, Sikâye, Rifâde gibi en önemli görevleri kendi oğullarına bırakmakla birlikte⁴⁹, bazı görevleri Kureys'in diğer kollarına taksim etti⁵⁰. Münir Aclânî, bu görevleri daha sonraki el değiştirmeleri de dikkate alarak üç farklı kategoride incelemektedir:

Birinci kısımda dinî görevler yer alır;

1. Sikâye ve İmâre: Hacıların su ihtiyacının giderilmesi ve Kâbe-i Muazzama adabının muhafazası. (Haşimoğulları)

2. Sidâne ve Hicâbe: Kâbe'ye hizmet görevleri, Kâbe'nin açılıp-kapatılması. Ayrıca Nedve görevi. (Abduddâroğulları)

3. Rifâde: Hacılar için Kureys'ten gıda toplanıp bunun gerekli yerlere sarfedilmesi. (Nevfeloğulları)

4. Eysâr ve Ezlâm: Fal oku çekilmesi görevidir. İnsanlar, herhangi bir işe karar verecekleri zaman "ezlâm" denilen bu oklara müracaat ederek, çıkan sonuca göre hareket ederlerdi. (Cumahoğulları)

5. Emvâl-i Muhaccere: Kâbe'de bulunan putlara sunulan malların muhafaza edilmesi. Ayrıca hükümet görevi. (Sehmoğulları)

Mekkelilerin sadece dinî değil, silahlı kuvvetler vazifesini îfa eden müesseseleri de mevcuttu ki, bunları da ikinci grup görevler olarak kabul etmek gerekir. Bu müesseseler, ticaretlerinin güvenlik içinde devamının sağlanması ve düşmanlarına karşı emniyet altında yaşamaları için gereklidir. Aclânî bu görevleri de iki başlık altında incelemektedir:

1. Ukâb: Harb için karar verildiğinde açılan sancağa verilen isimdir. Bu sancağı taşıyan kişi ordu komutanlığı görevini üstlenmektedir. (Ümeyyeoğulları)

⁴⁷ İbn Hişam, I, 144; İbn S'ad, I, 70; İbnü'l-Esîr, II, 12; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 207; İbn Haldun, II, 1.ks. s. 335

⁴⁸ Watt, s. 12

⁴⁹ Hasan, Hasan İbrahim, I, 67-68

⁵⁰ Bu kollar şunlardır; Ümeyyeoğulları, Nevfeloğulları, Sehmoğulları, Zühreoğulları, Mahzumoğulları, Esedoğulları, Cumahoğulları, Haşimoğulları, Teymoğulları ve Adîoğulları, bk. İbn Hişam, I, 149-150; Âlûsî, I, 249; Lammens, "Kureys", İA, VI, 1015; Algül, II, 128; Bazen bu kabilelere Abduddâroğulları, Amiroğulları ve Haris b. Fihroğulları da eklenmektedir. İbn Hişam, I, 149-150. Ayrıca bk. Akkâd, Abbas Mahmud, *el-'Abkariyyetü'l-İslâmiyye*, Kahire 1994, (el-Mecmuatü'l-Kâmile) IV, 11; Fayda, s.12

2. Kubbe ve Einne: Kureyş'in savaş işlerini organize etme vazifesidir. Asıl görevi silah techizatını ve savaşta kullanılacak hayvanları tedârik etmektir. (Mahzumoğulları)

Yukarıda zikredilen iki farklı kategorideki görevden ayrı olmak üzere üçüncü bir görev grubu daha vardır:

1. Meşvere: Önemli meselelerde Kureyş'in görüşlerini alma, şûrâ. (Esedoğulları)

2. Eşnâk: Diyet ve zararların karşılanması vazifesi. (Teymoğulları)

3. Sifâre: Kureyş'in diğer kabile ve devletlerle ilişkilerinin sağlanması. (Adîoğulları)⁵¹

Yukarıda saydığımız görevlerin mahiyeti ve sayısı hakkında kaynaklarımız daha farklı bilgiler de vermektedir⁵². Listedeki anlaşılacağı gibi, her Kureyş koluna bir görev verilerek aralarında herhangi bir anlaşmazlık çıkmasına engel olunmak istenmiştir⁵³.

C. MEKKE SİYASÎ HAYATININ OLUŞUMU

İslâm öncesi dönemde Kâbe görevlerini yerine getirmek, putlara hizmet etmek, hac yapmak amacıyla gelenlere yardımcı olmak gibi vazifeler, bunları yapan kişi ve kabilelere çok büyük itibar kazandırıyordu. Bundan dolayı Kâbe görevlerini ele geçirmek isteyen kabileler arasında sık sık çatışmalar meydana gelmiştir⁵⁴. Her ne kadar Kureyş içerisinde her kabileye belli bir görev verilerek savaşlar engellenmeye çalışılmışsa da, bu sefer de bir görevi üstlenen kabileye mensup farklı aileler arasında anlaşmazlıklar çıkmış⁵⁵, bu anlaşmazlıklar, bazen diğer kabileleri de içine alacak şekilde büyük çatışmalara dönüşmüştür.

Kureyş kabilesinde Kâbe görevleri ve Mekke idaresinin paylaşımı konusundaki ilk ihtilâf, Kusay b. Kilâb'ın ölümünden sonra meydana

⁵¹ Aclânî, Münir, s. 28-29

⁵² İbn Hişam, I, 44; Ezrakî, I, 110; İbn Abdirabbih, *el-Ikdü'l-ferîd*, I-VII, Kahire 1965, III, 314; Taberî, II, 258; Âlûsî, I, 249-250; Çağatay, s. 117; Şiblî, I, 158; Mahmud Es'ad, s. 120-121; Watt, s. 15; Algül, II, 130; Hamidullah, II, 846-849; Cevad Ali, IV, 55-56; Sırma, İ. Süreyya, *Asr-ı Saâdette İslâm*, (ed. Vecdi Akyüz), I-V, İstanbul 1994, I, 115-116; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, I, 133-137; Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihi*, Ankara 1995, s. 78-80

⁵³ Hasan, Hasan İbrahim, I, 68

⁵⁴ Daha önce Cürhümlü iki aile (Mudad-Katura) arasında Kâbe yönetimini ele geçirme mücadelesi olduğu gibi, Cürhüm kabilesi ile Huzaa kabilesi arasında da aynı amaçla çarpışma meydana gelmişti.

⁵⁵ Hasan, Hasan İbrahim, I, 68

gelmiş, onun büyük gayretleri neticesinde oluşturulan Kureys bütünlüğü, kendisinden sonra ikiye bölünmüştür: Kusay vefatından önce kendisinin yürüttüğü görevleri büyük oğlu Abduddâr'a bırakmıştı. Tarihçiler, bu görevlerin ona devredilmesini şöyle izah ederler: Daha Kusay'ın sağlığında küçük oğlu Abdümenâf, Kureys içinde itibar kazanmış ve sözü dinlenen bir kişi olmuştu⁵⁶. Elde ettiği zenginliği muhtaç insanlara bolca dağıtması nedeniyle Araplar ona "Feyyaz" adını vermişlerdi⁵⁷. O dönemde Abdümenâf'ın ulaştığı servet ve şöhrete hiç kimse ulaşamamıştı⁵⁸. Onun itibarı karşısında ağabeyi Abduddâr silik kalmıştı. Oğlunun eksikliğini gidermek niyetiyle Kusay, kendisinin yürüttüğü görevleri Abduddâr'a vermişti⁵⁹.

Kusay'ın vefatından sonra Abdümenâf'ın oğulları olan Abdüşşems, Haşim, Muttalib ve Nevfel⁶⁰, kendilerinin, itibarları sebebiyle Kureys içinde Abduddâr'ın oğulları'ndan daha üstün, Kâbe işlerini idare etme konusunda gerçek hak sahibi olduklarını ilân ederek, bu görevleri amca oğullarından almaya karar verdiler. Abduddâr'ın oğulları buna karşı çıkınca iki aile arasında gerginlik meydana geldi. Kardeş çocukları arasındaki husumet, diğer Kureys kollarına da yayıldı. Mekke'de bulunan her kabile, bu iki kardeş grubundan birinin yanında yer almak durumunda kaldı⁶¹. Bu bölünmede Abduddâr'ın oğulları'nı; Mahzumoğulları, Adîoğulları, Sehmoğulları ve Cumahoğulları desteklerken; Abdümenâf'ın oğulları tarafında Esedoğulları, Zühreoğulları, Haris b. Fihroğulları ve Teymoğulları yer aldılar⁶². İki grup da her durumda birbirlerine yardımcı olacaklarına, savaş ve barışta birlikte hareket edeceklerine dair andlaşma (hılf)⁶³ yaptılar. Abdümenâf'ı destekleyenler, Kâbe'de bir araya gelerek ellerini içinde güzel kokular bulunan (tîb) bir kaba daldırmak suretiyle ahitleştiler. Bundan dolayı bu gruba Mutayyebûn adı verildi. Abduddâr da,

⁵⁶ İbn Hişam, I, 147

⁵⁷ Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, I-III, Mısır 1964, I, 21

⁵⁸ Ezrakî, I, 109

⁵⁹ İbnü'l-Esîr, II, 13; Cevad Ali, IV, 59

⁶⁰ İbn Kuteybe, *Kitabu'l-Meârif* (Beyrut 1970)'de Abdümenâf'ın Ebû Amr adında bir oğlunun daha olduğunu kaydetmektedir. s. 32

⁶¹ Bu bölünmede Amir b. Luey ve Muharib b. Fihr kabileleri tarafsız kalmışlardır. İbn Hişam, I, 150; İbn S'ad, I, 72; Çağatay, s. 91

⁶² İbn Hişam, I, 149; İbn S'ad, I, 77; Belâzurî, I, 55-56; İbnü'l-Esîr, II, 14; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 209; İbn Haldun, II, 1.ks. s.149

⁶³ Hılf, lugatte taraf, uc, taraflardan birisi, bir şeyin kenarı, devenin iki memesinden birisi anlamına gelir. bk. (*Lisanü'l-Arab*, IX, 92; *Tâcu'l-arûs*, VI, 95). Bu kelime istilahta ise, birbirine muhalif, ayrı birlikler teşkil eden kabile yahut hizipler arasında akdolunan ittifak manasına gelmektedir. İttifak eden taraflar, kendi aralarında hulefâ (halîf) olurlardı. Arendok, C.V., "Hılf", İA, V (I), 486

müttefikleriyle yeminleştirdi ki, onlara da Ahlâf (taraflar) denildi⁶⁴. Daha sonraları bu iki gruptan Abdümenâf tarafı Hilfü'l-Mutayyebûn, Abduddâr tarafı da Hilfü'l-Ahlâf olarak anılmışlardır⁶⁵. Her iki cephe de savaş hazırlıklarına başladı. Taraflardan her kabile, karşı bloktan bir kabile ile savaşmak üzere eşleştirildi⁶⁶. Savaş başlamak üzere iken, araya giren başka kabilelerin arabuluculuğu ile sulha karar verildi. Varılan anlaşma sonucu, Abduddâr'a genellikle önemli olmayan bazı imtiyazlar verilmekle beraber, asıl iktidar Abdümenâf'ın eline geçti⁶⁷. Bu anlaşma ile Hicâbe, Livâ, Nedve yine Abduddâr'da kalırken, en önemli görevler Sikâye, Rifâde ve Kıyâde Abdümenâfoğulları'nın uhdesine verildi⁶⁸.

Ahlâf ve Mutayyebûn grupları, herhangi bir savaşa girişmediler, ama her iki taraf aralarında tesis ettikleri bu ilk anlaşmalarını -bazen gruplardan birer ikişer fire vererek de olsa- İslâmiyet'in ortaya çıkışına kadar devam ettirdiler⁶⁹. Bu gruplaşma neticesinde ortaya çıkan taraflar, Hz. Peygamber (sav) dönemi de dahil olmak üzere, birbirlerine her türlü desteği vermeye devam etmişlerdir.

Kureyş içinde ikinci bölünme, başka bir ifadeyle birinci bölünmeyi daha da derinleştiren olay, Ficar savaşından sonra ve bi'setten yirmi yıl önce vuku bulan Hilfü'l-fudûl hadisesidir⁷⁰. Bu anlaşmanın yapılmasına sebep olan kişi, Âs b. Vâil'dir. Rivayete göre Yemen taraflarında yaşayan Zebid kabilesinden bir tüccar Mekke'ye mal getirmişti. Kendisi de tüccar olan Âs b. Vâil, Yemenli'nin malını aldı, fakat karşılığını ödemedi. Çaresiz kalan yabancı, Mahzum, Abduddâr, Cumah, Sehm ve Adî'den oluşan Ahlâf grubundan yardım istedi⁷¹. Fakat bu kabileler ona yardım etmedikleri gibi, isteğinden de vazgeçmesi tavsiyesinde bulundular⁷².

⁶⁴ İbnü'l-Esîr, II, 14; Çağatay, s. 91; Arendok, C.V., "Hilf", İA, V, (I), 486; Fayda, Mustafa, "Abdümenâf", DİA, I, 278

⁶⁵ Cevad Ali, IV, 61

⁶⁶ İbn Hişam, I, 150; İbn Haldun, II, 1.ks. s. 336

⁶⁷ Watt, s. 12

⁶⁸ İbn Hişam, I, 151; İbn Sa'd, I, 77; İbnü'l-Esîr, II, 14; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 209; Heykel, s. 85; Çağatay, s. 91; Ferruh Ömer, s. 48; Mahmud Es'ad, s. 115-16 Watt, s. 12; Köksal, Asım, I, 88; Kazancı, A. Lütfi, "Abduddâr", DİA, I, 177; Fayda, Mustafa, "Abdümenâf", DİA, I, 287; Sa'd Zağlul, s. 291; Sarıçam, İbrahim, s. 61-63

⁶⁹ Çağatay, s. 91

⁷⁰ Bu anlaşma 590 yılının Zilkâde ayında akdedilmişti. Bu yılda Hz. Peygamber 20 yaşındaydı. İbn Sa'd, I, 128

⁷¹ Anlaşılan o dönemde, Ahlâf ve Mutayyebûn gruplaşması o kadar biliniyor idi ki, Yemen'den gelen bir tüccar bile bu gruplaşmada Sehm'e taraf olan kabilelerden yardım talebinde bulunmuştu.

⁷² İbn Hişam, I, 153-154; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, I-IV, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Mısır 1964, II, 276-277; İbnü'l-Esîr, II, 26; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 219; Halebî, I, 215

Hakkını alamayan Yemenli, Ebû Kubeys dağına çıkıp bu mübarek belde zulme uğradığını ilân ederek şehir halkından yardım istedi. Onun çağrısına ilk cevap Teym kabilesinden geldi. Mutayyebûn grubunun liderlerinden olan Teymli Abdullah b. Cud'ân, zulme uğrayanları müdafaa için tüm Kureys'i işbirliğine davet etti. Bu çağrıya Haşimoğulları, Muttaliboğulları, Esedoğulları, Zühreoğulları ve Teymoğulları iştirak ettiler. Ahlâf grubundan olan Abduddâr, Mahzum, Cumah, Sehm ve Adîoğulları birliğe dahil olmadıkları gibi, bir inek kesip kanına ellerini batırmak suretiyle Hilfû'l-fudûl'a katılmama konusunda yeminleştiler⁷³. Abdullah b. Cud'ân'ın evinde toplanan Mutayyebûn taraftarı kabileler, haksızlığa uğrayan herkese yardımcı olmak üzere anlaştılar. Bu anlaşmaya Hilfû'l-fudûl adı verilmiştir⁷⁴. Cemiyetin ilk icratı, gasp ettiği malı Âs b. Vâil'den alarak sahibine teslim etmek olmuştur⁷⁵. Bu cemiyete Hz. Peygamber (sav) de bizzat iştirak etmiştir⁷⁶. Allah Rasûlü (sav), peygamberliği döneminde bu anlaşmayı övmüş, andlaşma adına yeniden bir çağrı aldığı takdirde tereddütsüz katılacağını ifade etmiştir⁷⁷.

⁷³ Ya'kûbî, II, 17; Halebî, I, 215

⁷⁴ Hilfû'l-fudûl=İstilahta hıf kelimesi anlaşma taraf manalarına gelmektedir. (bk. *Lisanu'l-Arab*, IX, 92; *Tâcu'l-Arûs*, VI, 95). Fudul hakkında ise tarih kitaplarında şöyle bir rivayet aktarılmaktadır: Geçmiş zamanlarda Cürhüm kabilesinden Fadl b. Fadale, Fadl b. Vedaa, Fadl (Fudayl) b. Haris isimli kişiler bir araya gelerek zalime karşı mazluma yardım etmek, zayıfın hakkını güçlüden almak, garibi korumak amacıyla anlaşma yapmışlardı. Kureysliler, şekli ve mahiyeti itibarıyla, eskisine çok benzeyen bu yeni teşebbüse de Fadl isimli kişilerin adları anlamında (Hilfû'l-fudûl =Fadlların Anlaşması) adını vermişlerdir. bk. Süheylî, II, 70-71; İbnü'l-Esîr, II, 26; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 292; Watt, s. 12-13; Aclânî, Münir, s. 27; Algül, I, 170; Hamidullah, Muhammed, "Hilfû'l-fudûl", DİA, XVIII, 31-32

⁷⁵ Süheylî, II, 73; İbn Kesîr *el-Bidâye*, II, 292; Halebî, I, 215

⁷⁶ Toplantıda muhtemelen, toplantıyı düzenleyen Abdullah b. Cud'ân'ın kuzeni Hz. Ebû Bekir de hazır bulunmuştu. Lings, Martin, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, İstanbul 1990, s. 49

⁷⁷ İbn Hişam, I, 154-155; İbn Sa'd, I, 129; Süheylî, II, 75; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 293. Hilfû'l-fudûl'un etkisi uzun yıllar devam etmiştir. Anlaşmanın yapıldığı tarihten yıllar sonra meydana gelen bir olay bunu ispat eder: Muaviye'nin hilâfeti sırasında yeğeni Medine valisi Velid b. Utbe b. Ebî Süfyan ile Hz. Hüseyin arasında Zilmerve'de bir mülk anlaşmazlığı olmuş, Velid de valilik otoritesini kullanarak bu araziye kendi üzerine almıştı. Bu olay kaçısında Hz. Hüseyin "Allah'a yemin ederim ki ya malımı verirsin, ya da kılıcımı alıp Rasûlüllah'ın mescidine çıkar, sonra da insanları Hilfû'l-fudûl'a davet ederim" dedi. Onun bu çağrısına Abdullah b. Zübeyr olumlu cevap verdi, peşinden Misver b. Mahreme ve Abdurrahman b. Osman da ona destek verdiler -ki, bu üç kişi sırasıyla Hilfû'l-fudûl'e katılan Esed, Zühre ve Teym kabilesine mensupdurlar. Hz. Hüseyin'in kabilesi Haşimoğulları da aynı birlik içinde yer almıştı. Hilfû'l-fudûl'ün gücünden çekinen Velid, Hz. Hüseyin'e hakkını vermek zorunda kaldı. İbn Hişam, I, 154-

Yukarıda bahsedilen Ahlâf-Mutayyebûn olayı ve Hilfü'l-fudûl'den sonra da Kureyş kabileleri arasında muhtelif nedenlerle farklı siyasî gruplaşmalar ve bölünmeler meydana gelmiştir. Ancak bu iki hadisedeki siyasî kamplaşmalar genelde değişmemiştir. Bu gruplaşma aşağıdaki şekilde tasnif edilebilir⁷⁸.

<u>A Topluluğu</u>	<u>B Topluluğu</u>	<u>C Topluluğu</u>
Haşim	Abdüşşems (Ümeyye	Mahzum
Muttalib	Nevfel	Sehm
Zühre	Esed	Cumah
Teym	Âmir	Abduddâr
Haris b. Fihri		
Adî ⁷⁹		

Bu gruplamada A topluluğu, Esed'in çıkıp yerine Adî'in eklenmesiyle oluşan Hilfü'l-fudûl cemiyeti mensuplarıdır. B ve C toplulukları bir çok maksatla birlikte çalışmışlardır. Özellikle Abdüşşems, ortak ticarî çıkarları dolayısıyla C topluluğu ile çok sıkı münasebet kurmuştur. C topluluğu ise Adî kabilesinin kaybedilmesiyle eski Ahlâf'ı oluşturmaktadır⁸⁰. Bu bölümlenme, kabileler arası yakınlaşma, dostluk-düşmanlık, birlikte yahut ayrı hareket etme esasına göre oluşturulmuş, bu ortaklık daha sonraki dönemlerde sürdürülmüştür.

155; İbnü'l-Esîr, II, 26-27; İbn Kesîr *el-Bidâye*, II, 293; Halebî, I, 215; Watt, s. 13; Cevad Ali, IV, 88-89

⁷⁸ Watt, s. 13. (Watt, kabileleri bu şekilde ayırmasının delillerini şöyle ortaya koyar: a) Bedir tarafının başlıca liderleri B ve C dendir. Abbas, Benî Haşim'den olup tek istisnadır. Öte yandan Zühre ve Adî Mekkeliler'i hiç desteklememişler, A topluluğundan diğerleri de çok zayıf bir şekilde Bedir'de temsil edilmişlerdir. b) Beni Haşim'e karşı boykotu bozan kişiler, Amir, Nevfel ve Esed'dendi, aynı zamanda Benî Mahzum'dan da birinin adı geçmektedir ki, onun annesi Benî Haşim'den olduğu için muhtemelen o, kendi kabilesine muhalefet etmişti. c) Hz. Muhammed'in, Taif dönüşünde kendisini korumaları için müracaat ettiği kimseler Zühre, Amir ve Nevfel'den olup hiç biri C topluluğundan değildi. d) İki istisna dışında (ki onların da şartları uygun değildi) Habeşistan'a gitmeyen üyeler Haşim, Muttalib, Zühre, Teym ve Adî'dendi. (bk. Watt, s. 14-15).

⁷⁹ Watt, Adıoğulları'nın daha önce oluşturulan Ahlaf grubunun bir üyesi olarak C grubunda olması gerektiğini, ancak onların eski düşmanı Abdüşşemssoğulları ile mensubu bulunduğu Ahlaf'ın ekonomik ilişkiler kurması nedeniyle bu gruptan ayrılıp A topluluğuna katıldığını, tebliğden sonra Hz. Ömer'in müslüman olmasının da bu yer değiştirmeyi daha sağlam hale getirdiğini söyler. (bk. Watt, s. 14).

⁸⁰ Watt, s. 13

İslâm öncesi dönemde Mekke'deki siyasî ortamını ortaya koyduktan sonra, bu kabilelerin İslâm'ın zuhuruna tekaddüm eden dönemdeki siyasî ve iktisadî durumları hakkında da karşılaştırmalı bilgiler aktarmak istiyoruz: Hz. Peygamber'in (sav) tebliğ ile görevlendirilmesi öncesinde Kureyş içinde en güçlü kabile, Halid b. Velid'in mensubu olduğu Mahzumoğulları idi. Mekke yönetiminde onlara denk olabilecek tek kabile ise, Ebû Süfyan'ın soyu olan Ümeyyeoğulları'ydı⁸¹. Bu iki kabile ticarî alanda temayüz etmişler, hem iktisadî hem de askerî alanda diğer Kureyşliler'e üstünlük sağlamışlardı. Amr b. el-Âs'ın ailesi Sehmoğulları da Kureyş'in en güçlü soylarından biriydi⁸². Ahlâf-Mutayyebûn'dan beri kudretli bir kabile olan Mahzumoğulları ile müttefik olan Sehmliler, kendilerinin sebep oldukları Hilfü'l-fudûl'de de aynı soyun desteğini alarak bu bağı daha da güçlendirmişlerdir. Muhtemelen Emevî-Haşimî mücadelesinin⁸³ başlaması nedeniyle Ümeyyeoğulları Hilfü'l-fudûl'e katılmayınca, Sehmoğulları bu kabile ile de sıcak ilişkiler kurabilmiştir. Bu ilişkiler, her iki kabile arasında ticarî birliktelikleri akla getirmektedir⁸⁴. Bunlara ilaveten Sehmoğulları; Mahzum, Cumah ve Abdudâr'ın bulunduğu C grubunda yer aldığı için, bu ailelerle çok eskilere dayanan münasebetler içerisinde olmuşlardır.

Hz. Peygamber'in (sav) kabilesi ise bilhassa Abdulmuttalib'in vefatından sonra gözle görülür bir şekilde zayıflamıştı. Onun ölümünden sonra yerini doldurabilecek ve aileye eski nüfuzunu kazandırabilecek bir halef yoktu. Ne tüccar olması nedeniyle panayırlarda dolaşmakla meşgul olan Abbas, ne fakirlikle boğuşan Ebû Talib, ne de ahlâksız bir adam olan Ebû Leheb, babalarının yerini doldurabilecek nitelikteydiler⁸⁵. Askerî üstünlüğü Mahzumlular'a⁸⁶ ticarî ve iktisadî gücü de Ümeyyeoğulları'na kaptıran Haşimoğulları, geçimlerini hac mevsiminde mahallî ticaretle sağlamaya çalışıyorlardı. Onlar, Sikâye ve Rifâde hizmetlerini yürütmekle dinî alana ağırlık

⁸¹ Watt, s. 99-100; Brockelmann, C. *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, (trc. Neş'et Çağatay), Ankara 1964, s. 12

⁸² Watt, s. 101

⁸³ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Makrîzî, *en-Nizâ ve't-tehasüm fimâ beyne Benî Ümeyye ve Benî Haşim*, (thk. Hüseyin Munis), Kahire 1988, s. 30 vd.; Sarıçam, s. 88-104; Câbirî, Muhammed Abid, *İslâm'da Siyasal Akıl*, (trc. Vecdi Akyüz), İstanbul 1997, s. 296-309

⁸⁴ Bedir savaşına sebep olan kervanın başında Ebû Süfyan ile Amr b. el-Âs'ın olması tesadüfî değildir.

⁸⁵ Şiblî, I, 161

⁸⁶ Mahzumoğulları'nın Kureyş içindeki askerî gücü ve görevleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Fayda, s. 37-41

vermişler, dünyevî-maddî sahada üstünlüğü rakiplerine terketmek zorunda kalmışlardır⁸⁷.

Bu dönemde Ubeyde b. el-Hâris'in mensubu bulunduğu Muttalib, Mus'ab b. Umeyr'in soyu Abduddâr, Hz. Ebû Bekir'in ailesi Teym, Hz. Ömer'in sülalesi Adî ve Utbe b. Gazvan'ın cediti olan Nevfel oldukça güçsüz kabilelerdi. Abdurrahman b. Avf ve Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın kabilesi Zühreoğulları, Ümeyye ailesiyle birtakım ticarî ilişkileri sebebiyle olsa gerek, diğer kabilelere göre biraz daha müreffeh bir hayat yaşamaktaydı. Ebû Ubeyde b. el-Cerrah'ın ailesi Haris b. Fihr ve Süheyl b. Amr'ın soyu olan Âmir kabilesi ise Kureyş el-Bitah ile Kureyş ez-Zevâhir arasında bir yer işgal ediyorlar ve muhtemelen Kureyş'in en alt seviyedeki iki kabilesini oluşturuyorlardı. Mahzum ve Ümeyye ile evlilik yolu ile bağ kurabilmiş olan Zübeyr b. el-Avvâm'ın kabilesi Esedoğulları nisbeten güçlerini artırabilmişlerdi. Ümeyye b. Halef'in liderliğindeki Cumahoğulları ise orta sınıf bir kabileydi⁸⁸.

Bu bilgiler çerçevesinde, Kureyş soylarını siyasî, ticarî, ve askerî etkinlikleri itibarıyla üç gruba ayırmak mümkündür: Buna göre Mekke'nin en güçlü kabileleri olarak Mahzum, Ümeyye ve Sehmoğulları ilk üç sırayı paylaşmaktadırlar. Haşim, Cumah, Zühre, Adî, Nevfel, Teym, Muttalib ve Abduddâr kabileleri ise orta düzeyi oluşturmaktadırlar mümkündür. Geriye Mekke'nin en zayıf kabileleri Haris b. Fihr ve Amiroğulları kalmaktadır.

SONUÇ

İslâm öncesi dönemde Ahlâf-Mutayyebûn gruplaşması ve Hilfü'l-fudûl gibi hadiseler neticesinde meydana gelen bölünmeler, Mekke'nin idarî yapısı ve siyasetinde belirleyici bir rol oynamıştır. Aynı durum, kabilelerin Hz. Peygamber'in tebliği karşısında tutum belirlemelerinde de etkili olmuştur. Cahiliye döneminde çeşitli sebeplerle Haşimoğulları'na düşman olan kabileler aynı davranışlarını İslâm'a ve müslümanlara karşı da göstermişlerdir. İslâm öncesinde Hz. Peygamber'in kabilesiyle daha sıcak ilişki içinde olan Mekke aileleri ise, gerek Hz. Peygamber'e ve diğer kabile müslümanlarına, gerekse kendi kabilelerinden İslâm'a dahil olanlara daha müsamahakâr bir tavır sergilemişlerdir. Mekkeli fertlerin ve kabilelerin, İslâm ve müslümanlar ile ilgili tutumlarının sadece kabilelerin İslâm öncesi hadiselerle dayanan siyasî konumlarından ve asabiyet duygusundan kaynaklandığını ileri sürmek tek başına geçerli olmaz. Ancak Arap toplumunun sosyal hayatında ve ilk dönem İslâm tarihi hadiselerinin değerlendirilmesinde kabile dayanışması dediğimiz asabiyet düşüncesininin göz ardı edilemeyeceği de bir gerçektir.

⁸⁷ Ferruh, Ömer, s.110-111

⁸⁸ Watt, s. 95-101